



www.haaretz.co.il
יום שישי ז' בתשרי תשפ"א
25 בספטמבר 2020

גלריה שישי

דנה מודן ואסי כהן
עשו את זה שוב

3

הכעס של המשורר
אלחי סלומון על פינוי
גוש קטיף התגבש
לספר ביכורים

20

חבורות שתייה
מפיצות גבריות
רעילה? לא תמיד

28

רות ביידר גינזבורג
היא סמל לבלוף
האמריקאי הגדול

29

+

מוסף
ספרים
עמ' 48

השביל שהוא סלל לי

זלמן שניאור, הלל צייטלין, דוד פרישמן, י"ד ברקוביץ ושמעון פרוג פירסמו בו, בן ציון כ"ץ היה הסקופר שלו ושלו עליכם נתן לו את ברכתו. אלה קורותיו קצרי הימים אך הסוערים של "הזמן", מהעיתונים העבריים הראשונים בעולם, שפעל בתחילת המאה שעברה, וסיפורו של סבי, חיים בומשטיין, שהיה שותף לרגע ההיסטורי הזה

אלוף בן, עמ' 14

צילום השער (חיים בומשטיין)



הופה. הנה סיפור פוטנציאלי: בחלק הזה של משפחת יש הרבה אנשי תקשורת, אמנים, סופרים ושחקנים. האם נחשף כאן המקור לנטייה הזאת? כמו הרבה ישראלים, גם אני קראתי את ספר ההתבגרות "לכל אדם יש שכי" של הפסיכולוגית אורניה יפה-ינאי, שמדבר על "תור רשה תעסוקתית" ומראה איך נטיות הקריירה של אמותינו ואבותינו, שספגנו בבית כרעשי רקע, משפיעות עלינו באופן לא מודע. האם סבא חיים שלא הכרתי הוביל אותי בשביל נס-תר ממערכת "הזמן" לעריכת "הארץ"? הרמתי את הראש מהאיידפד ופניתי לדודתי תמר רוד-נר, אחותו הצעירה של אבי. "סבא עבד בעיתון? ידעת משהו על זה?" היא התקשתה לזהותו בתמונה. "אני יודעת שסבא חי בוולנה כמה שנים, אבל לא שמעתי על עיתון".

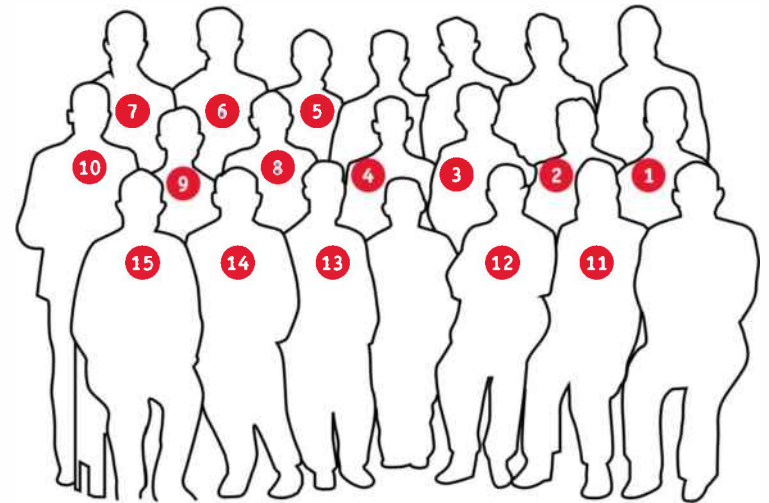
עד אז ידעתי רק מעט על סבא חיים: שגדל באזור בבוריסק בבלארוס, בלב "תחום המור" היהודי ברוסיה; שבא לארץ באוגוסט 1920 לפני מאה שנים - כחלוץ בעלייה השלישית;

בתחילת הקיץ לפני חמש שנים ישבנו שבעה על אבא שלי, המשורר אריה סיון. בשלוש אחרי הצהריים תנועת המנחמים היתה דלילה, וסקרנותי נדדה להיסטוריה המשפחתית. הקלדתי בשורת החיפוש בגוגל את שמו של סבא, חיים בומשטיין. לא ברור מה ציפיתי למצוא שם: סבא מת ב-1950, הרבה לפני המצאת האינטרנט. הוא לא ראה אפילו טלוויזיה בימי חייו. אבל מי יודע, הרשת מלאה פריטי מי דע מעניינים.

שני המסכים הראשונים היו מלאים בתור צאות חיפוש על אחי, הנושא את שמו של סבא (כמו בן דודנר, המוזיקאי חמי רודנר). גללתי הלאה. כדרך השלישי חיכתה לי הפתעה: תצ'לום בשחור לבן של כעשרים גברים במעילים ועניבות, שפמים וקנים, תחת הכותרת "חב"ר המערכת והמנהלה של היומון היהודי 'צייט' (עברית: הזמן) בוולנה, צולם ב-1905". על הדף מות בשורה האמצעית משמאל הודפס הכיתוב "חיים בומשטיין".

גיליון העיתון שהוקדש לטולסטוי עם מותו, 21.11.1910, מיושנת מעט, נקראת בקלות גם היום צילומים: ארכיון העיתונות היהודית / הספרייה הלאומית, מוזיאון בית לוחמי הגטאות / ארכיון התצלומים

חברי המערכת והמנהלה של "הזמן", 1905



1. נחום בביצקי 2. ליטמן לוי 3. אברהם ונגרובסקי 4. לייב בביצקי 5. שמואל צ'רנוביץ
6. דומשבסקי 7. בער שצקי 8. לייזר כ"ץ 9. מ.קאזאפ 10. חיים בומשטיין 11. הלל צייטלין
12. פייבל מרגולין 13. יוסף אליהו טריווש 14. בן ציון כ"ץ 15. שמואל לייב ציטרון

עורך הזהב האבוד

התחקות על עקבותיו של סבו, שלא הכיר, הובילה את אלוף בן לגילוים משפחתיים והיסטוריים מרתקים. כיצד מצא דרכו חיים בומשטיין הצעיר להנהלת העיתון העברי "הזמן", מי היה דודו "הפריץ היהודי", איך התגבשה בוילנה חבורה של כותבים ויוצרים שהיו האוונגרד של זמנם וכיום ידועים בעיקר כשמות רחובות תל אביביים ומה היה תפקידו של "הגוי של המערכת". סיפורו של עולם שנעלם, ועם זאת חותמו ניכר בישראל גם כעבור יותר ממאה שנה

אלוף בן

העשירות בעיירה בוברויסק, שם התיישב ריי בקין, התעשרו ממסחר עצים והיו פעילות בתי נועה הציונית. לשילוב הזה של קרשים וציונות נועד עתיד גדול: השורשים המשפחתיים של רבים ממנהיגי היישוב ומדינת ישראל, מה עלייה השנייה ועד ימינו, נטועים ביערות ביילורוסיה "בין מינסק לפינסק", מחיים ויצמן וברל כצנלסון ועד לשמעון פרס ובנימין נתניהו, שסבו נתן מיליקובסקי נולד בסביבה.

ריבקין היה יום נועז ומצליח מאחרים וכך התגלגלה לידי, סמוך לתחילת המאה הקודמת, עסקת חייו כנדל"ניסט: לא רק לכרות ולמכור עצים, אלא להשתלט על אחוזה של ממש. הוא הכיר פולני אחד בשם שימנסקי, ועל שמו קנה שטח קרקע מסביב לעיירות היהודיות, ששם אסור היה ליהודים לגור. לאחר מאמצים אישרה הממשלה להקים שם יישוב יהודי, וריבקין ייסד שם עיירה יהודית בשם אוסיפוביצי, כתב כ"ץ

יערות. כעבור זמן מה חקר בעצמו חלקת יער וכך נתעשר, כתב עליו בן-ציון כ"ץ, מייסד "הזמן". כריתת יערות ומסחר עצים היו עסקים פורחים ברוסיה הצארית של סוף המאה ה-19. הרכבת היתה ההיי-טק של אותם ימים, ויערות רבים נכרתו כדי לפנות קרקע לתחנות ולשמש כאדנים לפסים ודלק לקטרים. לב טו-לסטוי הנציח את התרבות הזאת ברומן "אנה קרנינה", שהרכבת היא הכוח המניע בעלילתו. הפרק שבו תיאר את סוחר היערות קונה את העצים מבעל האחוזה שהתרושש היה משל לשקיעתה של רוסיה הפיאודלית והמחיש במיטב כישרון הסיפור של גדול סופרי רוסיה את עולמם של ריבקין ובני דורו.

ליהודים - שהוגבלו בתקופת הצאר לעיירות ב"תחום המושב" שהשתרע על פולין, ליטא, אוקראינה וביילורוסיה - היה אסור לקנות קרקע ולרשום אותה על שמם, אבל הם יכלו ליהנות מהפירות הכלכליים שלה, לקנות את העצים, לכרות ולמכור אותם. המשפחות

יהודית היסטורית, לזכרונות נשכחים של בני התקופה. גיליתי שהאיש בקצה התמונה היה סבא שלי, שהוא עבד במשך עשור בהנהלת החשבונות של "הזמן" בוילנה, שהעיתון היה שייך למשפחתו ובתחילת המאה הקודמת היה העיתון העברי הנפוץ בעולם. כבונס חשפתי סוד משפחתי, שהדודה מרים, אחותו של סבי, שהיתה ידועה כרווקה כל חייה ותרמה לי את העיניים הכחורות, התארסה לבחור אחד לפני שמלחמת העולם הראשונה פרצה בסערה וטרפה את חייהם. האירוסים שלה, כמו חדשות משפחתיות אחרות, דווחו במודעת ברכה נרגשת בשער "הזמן". אבל הדמות הכי מרתקת שגיליתי בתחקיר המשפחתי היתה דודו של סבא, יעקב אליהו ריבקין. הוא שסלל את השביל המשפחתי.

קרשים וציונות

ריבקין נולד ב-1850 והחל את הקריירה שלו כמלמד תינוקות ב"חדר" באחת מעיירות ביילורוסיה. "אחר כך קיבל משרה אצל סוחר

שסלל כבישים בגודוד העבודה; שהיה מחוסר עבודה במשך שנים בתל אביב, עד שגייסו העסקי קן ממפא"י סידר לו משרת ניהול חשבונות בק"רן היסוד, ושם עבד עד מותו הפתאומי מדום לב. "אבי מת לפני יותר מחמישים שנה/ לפתע מת, ובמותו/ השאיר לי זכרונות קטועים./ אני נוצר אותם מתוך תקווה/ שיום אחד יהיו/ לרצף בעל משמעות./ אני נוצר אותם בקנאות/ כמו מחיפש-זהב את הקטעים המבטיחים/ בתקווה שבעודו על פני האדמה/ יגיע לעורקי". כך כתב עליו אבא שלי, בשיר "אבי מת". אבל בזכרונות הקטועים שסיפר בבית, ובסיפורים המשפחתיים שפירר בשיריו ובסיפוריו, לא נאמרה מלה על עיתונות או על וילנה. האם הגעתי לעורך הזהב שאבי חיפש ולא מצא?

התעלומה ריתקה אותי, ובחודשים הבאים חיברתי את קשרי המשפחה והכישורים העיי-תונאיים לתחקיר היסטורי. הגעתי לבני דודים רחוקים, לצאצאי החברים של סבא מוילנה, לגיליונות הסרוקים של "הזמן" באתר "עיתונות

המשך מהעמוד הקודם

בזכרונותיו. העיירה, שביידיש נקראה אוסיפור' ביץ', קמה סביב צומת רכבות בקו שבין חוף הים הבלטי למעמקיה של רוסיה וצמחה בתוך שנים מעטות מכפר גידח בלב היערות לעיר עם מפעל לעיבוד עץ, מוסך לרכבת ועסקים נלווים. כום טאון ברוסיה הצארית, שמשכה אליה יהודים רבים כסוחרים ובעלי מלאכה.

בין המתיישבים בעיר הצומחת היו גם סבא־רבא שלי, יהודה לייב (לייבה) בומשטיין, ואש־תו איטה הניה, סבתא-רכתא שלי, שאחותה הייתה נשואה לריבקיין. לייבה עבד בעסקיו של גיסו כפקיד ומנהל, והבומשטיינים גרו במתחם המשפחתי של הריבקינים ועברו עמם מעיירה לעיירה. את עקבותיהם מצאתי במדור המודיעות הקטנות בעיתון העברי "המליץ", שתיפקד כטור הרכילות של הקהילה היהודית ברוסיה בסוף המאה ה-19. ממודעת הברכה ל"משתה הנישואין" של אחת מבנות ריבקיין ב-1897, קל לשחזר את יחסי העושר והכוח במשפחה: המור ומגנים תרמו כמקובל אז למטרות ציוניות ופי-רסמו את תרומותיהם. ריבקיין תרם 3 רובל, וסבא-רבא בומשטיין הופיע בסוף הרשימה עם רבע רובל בלבד. קראתי את המודעה דימינית את סבא שלי, או בן 12, מתרוצץ בחתונת בת דודתו שנמשכה כמה ימים. על מה חלם אז? איך התייחס לדודו העשיר, פטרון המשפחה? על מה ירכלו סביב השולחנות במשתה?

מזכרונות בני התקופה על ריבקיין, שנכתבו שנים רבות אחר כך, עולה כצפוי דמות שנויה במחלוקת. "היה זה אחד ה'פריצים', כלומר בעל אחווה, הבחדים בקרב היהודים ברוסיה", כתב אבא אחימאיר, לימים מחשובי האידיאולוגים של הימין הישראלי (ואביו של איש הטלוויזיה יעקב אחימאיר), שמשפחתו סחרה בעצים עם ריבקיין והסתכסכה עמו סביב עסקת נדל"ן באחוזה אחרת ליד בוכרויסק. "היה בו מן ה'פריצות' גם באופיו, הן לשלילה והן לחיוב", זכר אחימאיר.

תיאור פחות מחמיא כתב ישראל ריטוב, בנו של רב העיירה ולימים מבכירי מפא"י וההסתדרות, בספר הזיכרון לקהילות בוכרויסק והסביבה שנחרבו בשואה: "נעשה ריבקיין בעליה הרשמי, ומושלה הבלתי רשמי של אוסיפוביץ'. הוא בנה לעצמו ארמון של מושל ונגיד ומצד-וזה, היה מפגיין את קרבתו לשלטונות, מתנשא ונוהג גבאותו ברמים. שוב לא היה מוכר לתור-שבים חלקות אדמה, או מגרשים, כי אם מחכיר אותם וגובה, לפי תנאי החוים שהכתוב, דמי חכירה גבוהים, מופרזים. היו שונאים אותו ומ'קבלים מרותו. לא היתה ברירה".

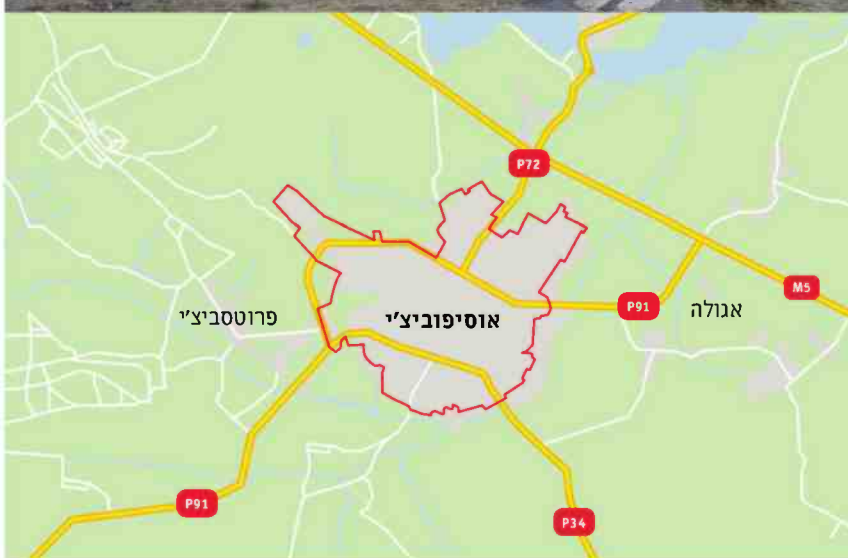
קראתי את הדברים והתרגשתי. ישראל ריטוב היה אחיה החורג של סבתי, והנה קמה לתחייה מבין השורות מריבה עתיקת יומין בין שני חלקי משפחת אבי, מהצד של סבא ומהצד של סבתא, בקהילה שמומן אינה קיימת. כבר לא היה את מי לשאול, אבל היצרים הקדומים עלו בכירור מה'טקסטים הנידחים. הארכיון דיבר אלי.

ליטרה סוכר בכל שולחן

בסוף 1904 קיבל ריבקיין הצעה מחתנו, פייבל מרגולין, להשקיע במיזם תקשורתי מלהיב: עיתון בעברית, שייצא לאור בוילנה וישלב חדשות וסקופים על הפוליטיקה הרוסית והעוול היהודי, עם מדור ספרותי תוסס שבו יכתבו גדולי היוצרים העבריים. מרגולין עבד בעסקי חור'תנו, אבל חתר לעיסוקים אינטלקטואליים יותר



יהודים בשוק בעיר נובגורוד ב'תחום המושב' ברוסיה, תחילת המאה העשרים. נאסר עליהם לקנות קרקע, אך הם יכלו ליהנות מפירותיה הכלכליים; למטה: אוסיפוביץ', 2005. ברוסיה הצארית היא היתה להיט עירוני צילומים: pervoietaoch, Heritage Images / Getty Images



אזור אוסיפוביץ', השוכנת כ-100 קילומטר מדרום-מזרח למינסק. מאן באו רבים ממנהיגי היישוב ומדינת ישראל

וחלם להוציא עיתון יומי בעברית. אחרי שנשא לאשה ב-1891 את חנה מלכה, בתו של ריבקיין, ניסה בעזרתו לקבל רישיון מהשלטונות. "הם נתנו הרבה כסף כשוח, לעתים אלף רובל, אבל לא יצא מזה כלום, והאישור לא ניתן. כמעט כל כסף הנדונה שלי התכובז על כך", סיפרה חנה מלכה בזכרונותיה. "בעלי לא התייאש מהרעיון והת'כתב עם משכילים שונים באותה תקופה, וביניהם בן-אביגדור (אברהם לייב שלקוביץ, סופר וחלוץ המר'לות העברית ברוסיה; א"ב), שהתעניין בנושא ונא כמה פעמים אלינו לבוכרויסק". חלף יותר מעשור עד שנקרתה בפניהם ההודמ'נות להגשמת החלום.

בן-ציון כ"ץ היה מהיהודים המעטים שהורשו להסתובב בפטרבורג, בירת רוסיה, ושם הצליח לקבל רישיון להוצאת עיתון בעברית שנקרא "הומן" והחל לצאת לאור ב-1903. כ"ץ רצה לקדם את זכויות היהודים באימפריה הצארית ולהיאבק באנטישמיות. הוא נחשב ל"סקופר" הראשון בעיתונות העברית, שח'שף לעולם ב"הומן" את פוגרום קישינב ופירסם לראשונה את השיר "בעיר ההרגה" של ביאליק בנוסח מצנונה, תחת הכותרת "משא נמירוב". באותם ימים נדרשו מערכות העיתונים להחזיק צנזור, שהיה מאשר את התכנים לפני הפרסום, אחרי שבדק שהם לא חתרניים נגד השלטון או מתירניים מדי. כ"ץ ובני דורו התמחו בהעברת סקופים ויצירות נועזות כשהצנזור הפנה את ההישגים העיתונאיים והקשרים שטווה כ"ץ

המשך בעמוד הבא



מימין: מתוך הסרט "אנה קרנינה". הרכבת היתה היי-טק של התקופה; משמאל: חיילים בפטרבורג עם פרוץ המהפכה אוקטובר, 1917. "תחום המושב" היהודי נהפך לזירת קרבות מרכזית צילומים: אי"פי, AP Photo/Focus Features

למרגולין, נציג הבעלים והמו"ל-השותף, אף שלא נקב בשמו. יותר ממאה חלפה, ומאבקי הכוח במערכת העיתון מתעוררים מחדש לנגד עיניו. הצעיר שבין "אנשי היצר" שעליהם כתב ברקוביץ' בשילוב של קנאה וזלזול היה סבי לע"תיד חיים בומשטיין, שעזב בגיל 19 את העיירה בבילורוסיה והצטרף אל מרגולין, בעלה של בת דודתו, להרפתקה התקשורתית והתרבותית בוויילנה - שבהשוואה לבוכרוויסק ואוסי פוביץ' הנידחות שבהן גדל, היתה תל אביב של "תחום המושב", בירת היצירה העברית התוססת והמתפתחת. ואיתו חבריו האחים נחום ולייבוש בבזיק, שעברו מעסקי היעוררות והאחוות של ריבקיין להנהלת "הזמן". לא קשה לנחש, שהג"ביר רצה לשמור על הקופה והפקיד עליה את אחיינו ואת עובדיו הנאמנים.

האתגר השיווקי לא היה פשוט. "מספר היהודים ברוסיה היה בימים ההם יותר מחמי"שה מיליון ורבים מהם ידעו עברית היטב, לפי ההשערה כמה מאות אלפים. אבל הנשים לא ידעו עברית. הן קראו או יידיש או רוסית", כתב ס"ץ בזכרונותיו. המשכילים היהודים קראו ברו"סית וביידיש, שאותן יכלו לקרוא "גם הבעל וגם האשה. לפיכך היה מספר המנויים על עיתונים עבריים מועט. המנויים היו ברובם משכילים וציונים וחובבי שפת עבר". החשבון היה פשוט ואכזרי: כדי לקיים את המערכת הגדולה, "הזמן" נזקק למספר מנויים גדול פי שלושה והתקשה למכור שטחי פרסום. "לפיכך היה ריבקיין מוכ"רח לשלוח ככל חודש את דמי הגירעון".

עד שאחרי כשנתיים נמאס לו. "הזמן" היה בימים ההם העיתון העברי היומי היחיד בעולם, ובכל זאת היתה ההוצאה גדולה מן ההכנסות. ריבקיין בא לוויילנה ואמר לחברי המערכת: 'הרי לכם עוד 3,000 רובל ותסת'דרו. מעתה תוציאו את העיתון בעצמכם. ואם אינן זה ביכולתכם, הריני נותן את שלושת האלפים כפיצוי לחברי המערכת', סיפר כ"ץ. "במערכת 'הזמן' לא היתה אחדות דעות בנוגע להתנהגותם במשכה מקצתם החליטו לקבל פיצויים ומקצתם החליטו להוסיף ולעבוד

בן 19 בלבד. המו"ל-השותף בן-אביגדור, שחי פש כותבים ועורכים שלא "נפסלו עדיין מרוב שימוש בעיתונים האחרים", גייס אותו לתפקיד ואמר לו: "קראתי את סיפוריך, כתב אתה עב"רית לא רעה, בלא שגיאות הדקדוק, ולמה לא תוכל לתקן, בהשגחתי כמובן, את שגיאותיהם של אחרים?". בספר זכרונותיו, "הראשונים כבני אדם", כתב ברקוביץ' על המערכת הגדולה של "הזמן", "עם חדרים גדולים וקטנים, עם שולחנות אלוך חדשים בשביל הסופרים וליטרה סור"כר בכל שולחן, עם מיחם רותח בפרוודור ועם גוי של המערכת, המפיח את המיחם ומגיח תה לכל אחד ואחד".

בקצה המערכת שכנו משרדי ההנהלה של "הזמן", עליהם כתב ברקוביץ' ש"דמו למשרד גדול והומה של סוחר-יערים. שם התלבטו וגיי"שו באפלה אברכים בני עיירה, בעלי זקנים 'ספ"רדיים' גוונים - רואי חשבון, פקידי משלוח וסור"כנים נוסעים. הללו הובאו לכאן על ידי מפרנסי העיתון ונותני הכסף, אנשי יצר עשירים מפו"ליסיה, ובימים הראשונים היו מצייצים מהדריהם לתוך המערכת בענותנות יתירה וביראת כבוד, ככני כפר שנתכנסו בימים הנוראים לבית כנסת של כרך. אחר כך פחתה יראת הכבוד והלכה, עד שלבסוף היו שוכחים לספק גם את ליטרות הסור"כר לשולחנות הכתיבה של המערכת".

אירוע השיא של המערכת החדשה היה ב"י קורו של גדול סופרי היידיש, שלום עליכם, במאוס 1905. ברקוביץ', שבאותה הזדמנות הכיר את אשתו לעתיד, כתו של שלום עלי"כס, סיפר שכל הצוות התכנס ב"חדר שקרא" נו לו לשכת חשאים, משום שכו היו מוציאי העיתונים, אנשי הממון מפוליסיה, מתכנסים להתיעץ על צפונותיהם, ובעיקר להיאנח על ממונם, שהמערכת אוכלת בעל פה. קודם כל הגיש הגוי של המערכת כוסות תה מן המיחם הרותח, ואנשי היצר של ההנהלה צבאו על פת"ח של לשכת החשאים בפנים מפיקים רגשי הערצה ופליאה גם יחד".

קראתי את העקיצות של ברקוביץ' לאנ"שי המנהלה של "הזמן" ומיד ידעתי שהתכוון

המסה והביקורת לפסגות שלא נודעו כמותן לפני כן. בתחום השירה היו אלה שנות השיא והעוצ"מה ביצירתם של ביאליק וטשרניחובסקי. בפרוזה הילכה קסם דמותו של מיכה יוסף ברדיצ'בסקי. בביקורת ובהגות הספרותית נשמע ברמה קולם של דוד פרישמן, ראובן בריינין ויוסף קלוזנה בה"שראתם של סופרים אלה צצו שלל קולות צעיר"ים. אם להזכיר תריסר שמות בלבד, הרי בשירה התבלטו זלמן שניאור, יעקב כהן, יעקב שטיינברג, דוד שמעוניוביץ, יעקב פיכמן, יעקב לרנה בפרו"זה יש לציין את יוסף חיים ברנר, אורי ניסן גב"סין, גרשם שופמן, י"ד ברקוביץ, דבורה בארון, א"א קבק. שפע הכתיבה שהפיקו מצא לו כמות פרסום אוהדות".

בוויילנה התגבשה חבורת יוצרים, שמרכזה היה במערכת "הזמן" ששכנה בבית הדפוס של "האלמנה והאחים ראם" (מבטאים רום). "חבר"רה ספרותית עברית בעלת משקל", תיאר אותה הולצמן. לרוב הישראלים בני זמננו, כותבי "הז"מן" מוכרים בעיקר משלטי הרחובות שנקראו על שמותיהם בתל אביב: פרישמן, פרוג, בן-אביגדור, צייטלין. יצירותיהם נעלמו מזמן מה"מדפים ומוכרות, אם בכלל, רק לחוקרי ספרות וחובבי היסטוריה תרבותית. אבל באותם ימים הם היו האוונגרד - צעירים יהודים שכותבים עברית וחולמים על רוסיה פתוחה וליברלית, שתקבל אותם כשווי זכויות.

כ"ץ שמונה לעורך "הזמן" תור לפטרבר"רג וכתב משם דיווחים ומאמרים. הוא פירסם סקופים בינלאומיים, כמו טיוטת החוקה הרו"סית שגובשה אחרי המפלה במלחמת רוסיה-יפן והופיעה לראשונה בעיתון העברי. זכרונותיו, שהופיעו בישראל ב-1963, נקראים כתיאור מרתק של האליטה היהודית ברוסיה ומקימי התנועה הציונית. הוא מספר על תדרוך שעשה תיאודור הרצל בביקורו בפטרבורג ב-1903, שבו חזה את התפרקותה הקרובה של האימפ"ריה העותמנית. וכמו כל עיתונאי טוב, כ"ץ שמר על חיסיון מקורותיו בממשלת הצאר גם עש"רות שנים אחרי שהקיסרות הרוסית התמוטטה. לעורך הספרותי מונה י"ד ברקוביץ, שהיה

המשך מהעמוד הקודם

בפטרבורג לא הספיקו לקיום העיתון, שנקלע ב-1904 לקשיים כספיים. כ"ץ חיפש משקיע שיסכים להצילו, להחזיר את החובות הקודמים ולהוציא את העיתון מחדש בוויילנה, מהערים המרכזיות של "תחום המושב". בן-אביגדור שי"דך לו את חברו מרגולין, שחלם על פרויקט כזה ורתם אליו את חותנו העשיר. ריבקיין היה תל"מיד חכם, אהב סופרים ואהב גם כבוד, כתב כ"ץ, "לפיכך הסכים להשקיע כסף בעיתון עברי". ריבקיין הוכיח שוב את תעותו העסקית והס"כים לממן עיתון "בקנה מידה אירופי". כעבור שנים כתב המשורר זלמן שניאור, שהיה מכותבי "הזמן" בוויילנה, ששאלו את ריבקיין מדוע חתנו בחר בפרנסה מפוקפקת של הוצאת עיתון, הכ"רוכה בהפסדים. "הוא בחר? אני בחרתי! בעסקי היערות היה מאבד לי 60 אלף רובל בשנה, וב"עיתונות עברית רק 20 אלף. כלומר, עסק טוב אני עושה", ציטט שניאור את בעל-הבית. כשה"תפרסמו הדברים ב-1958 ב"דבר", הגיבה מרים ייבין, בתו של מרגולין ונכדתו של ריבקיין, במ"כתב זועם למערכת, שבו האשימה את שניאור ב"גסות וסילוף". "כל זה (העיתון) לא היה עסק מכניס, כי אם מפעל אידיאליסטי. סבי ז"ל הכ"ניס בזה 80 אלף רובל זהב, שלפי ערך המטבע בזמן ההוא היה זה סכום עצום, וכמובן שסבי לא עשה זאת מתוך זלזול ולעג לקפריזות של חור"תנו, כפי ששניאור מתאר, אלא מתוך יחס של כבוד ויקר לספרות ולשפה העברית", כתבה מרים ייבין, שהיתה אשתו של אידיאלוג הימין יהושע ייבין, שותפו של אבא אחימאיר לקבוצת "ברית הבריונים".

"במהלך 1904 החלו להתפשט שמועות נרג"שות בחוגי הסופרים העברים במזרח אירופה על מיום עיתונאי-ספרותי מסעיר הקורם עור וגידים בוויילנה", כתב חוקר הספרות פרוש' אבנר הולצמן מאוניברסיטת תל אביב. "היתה זו תקופה אינט"נסיבית ופורייה לא רק בכמות אלא גם באיכות. דור חדש של סופרים הופיע כאילו יש מאין בפתח המאה ה-20 והרים והעלה את הפרוזה והשירה,

ולו עצמו נתנו בית קטן, שהתגורר שם פועל מהמפעל. עוד קודם לכן בנה אבי סביב למפעל בתים קטנים עבור הפועלים והמכונאים, וכעת נאלץ הוא עצמו לגור באחד מהבתים האלה, כתבה בתו חנה מלכה, שהגיעה כעבור כמה שנים עם בעלה מרגולין וחלק מילדיהם לפלשתינה. ריבקינ נשאר באוסטריה וזאת שם בחוסר כל ב-1926.

הבומשטיינים - סבא חיים, אחד מאחיו ושלוש אחיותיהם (הוריהם מתו בזמן המלחמה) - לא נשארו לראות את חורבן העסקים של דודם, היום המצליח לשעבר, שתמך בהם כלכלית מילדותם בעיירה. הם נמלטו מהבר לשביקים לחצי האי קרים, שם הקים יוסף טרומפלדור חוות הכשרה לחלוצים יהודים, שלמדו חקלאות לקראת הגשמת הציונות. באוגוסט 1920 הם יצאו לפלשתינה דרך איסטנבול, רגע לפני ש"האדומים" השתלטו על קרים בקרב האחרון של מלחמת האזרחים הרוסית. אחיהם הבכור, שכבר היה נשוי עם ארבע בנות, נשאר באוסטריה והצליח לצאת כעבור שנים אחדות לתל אביב. הם לא יכלו לנחש אז שהבריחה מרוסיה תציל אותם מהגורל של שכניהם מהעיירה, שנשארו בברית המועצות ונרצחו בשואה. בתל אביב הכיר סבא את סבתא סוניה, שגם היא באה לכאן מאוסטריה, והם נישאו ב-1928.

כשסיימתי את התחקיר המשפחתי, הרגתי שתי שמצאתי את עורק הזהב האבוד מהשיר שכתב אבא שלי על אבא שלו. הדמות המטושטשת, שהשאירה אחריה רק זכרונות קטועים, קיבלה נפח ומשקל. גיליתי שחיים בומשטיין, סבא שלא הכרתי, היה מהפכן. לא מאלה שקראו על שמם רחובות וכיכרות, אבל חייו עברו במאבקים ומהפכים. במאבק על תחיית השפה העברית ברוסיה והוצאתה מספרי התורה והתפילות לדפי הספרים והעיתונים. במאבק על חופש תנועה ופרנסה ליהודים בממלכת הצאר. בחורבן העולם שבו גדל במלחמת העולם הראשונה. כבריחה מהבולשביקים יחד עם מיליונים אחרים מ"האמיגרציה" הרוסית. ובכינון היישוב העברי בארץ, עד להקמת מדינת ישראל.

סבא בא לכאן בגיל 35, אחרי חיים מלאים ועשירים ברוסיה. אינני יודע איך סיכם אותם לעצמו, מה היו רגעי השיא שלו ועל מה התחרט. אבל במבט מהיום, האירוע המכונן היה רכישת "הזמן" בידי דודו העשיר ריבקינ ויציאתו של חיים מהעיירה לעבוד בהנהלת העיתון. שם, בבית הדפוס בוויילנה עם מיחס התה וליטראות הסוכר, נסלל השביל שהוביל את צאצאיו וקרובי המשפחה ללב התקשורת והיצירה העברית בישראל כעבור מאה שנים. "אבי לפתע מת, בלי שאדע/ למה ציפה ממני, מה/ רצה שאהיה./ בילדותי הייתי בא אתו אל שפת הים/ חופר בחול עד מים/ וממלא את דלי הפח, ומעלה לו, שיראה./ אולי אקח לי דלי כזה/ ארד אל שפת הים, אחפור בחול/ ומן המים ישתקפו לי פני אבי/ ואולי יקרה לי מה/ שארע לאלים הילדה בארץ הפלאות:/ דרך אישור נז/ אחדור אל תוככי/ אלך בנתיבי נפשו/ סוף סוף אדע האם/ אני האיש שהצטייר לו/ בלילות שהתבוננתי בשנת/ ובימים ההם על שפת הים." (מתוך "אבי מת", מאת אריה סיון) ☞

לזכר זודתי תמו, שהלכה לעולמה בסוף הקיץ שעבר

אישית וספרותית הותירה חותם בויכרונם וביצירתם של השותפים להרפתקת 'הזמן'. עם הצוות המצומצם של "הזמן" ששרד בקיציים ובמשרבים נותר גם סבא שלי. חיים בומשטיין מופיע בגיליונות העיתון, במודעות ברכה לחברים ובני משפחה, ברציפות עד 1914, באיביב האחרון של הסדר הישן באירופה. באוגוסט פרצה מלחמת העולם הראשונה, ובינואר 1915 נסגר "הזמן" בהוראת הצאר ניקולאי השני. כך הושם הקץ לעיתונות העברית ברוסיה.

אלך בנתיבי נפשו

את השנים הבאות העבירו בני המשפחה כמנוסה. "תחום המושב" היהודי נהפך לזירת קרבות מרכזית של מלחמת העולם הראשונה, מהפכת אוקטובר ומלחמת האזרחים הרוסית שפרצה בעקבותיה. חלקים מתוכו החליפו ידיים בין רוסיה, גרמניה, פולין העצמאית, הבולשביקים "האדומים" ויריביהם "הלבנים". משפחתי נמלטה מאוסטריה למינסק, בירת ביילורוסיה, ומשם התפצלה. ריבקינ חזר לאחוזתו, שהוחרמה בידי הבולשביקים. כך נראית מהפכה קומוניסטית: "לקחו ממנו הכל: את המפעל לעיבוד עץ, הטחנה, מחסני העצים, קרשים וקורות עץ, החנויות הבנויות, כל הבתים שבנה, הבית הגדול והגימנסיה, הבית הגדול שהוא בעצמו גר שם עם אשתו (השנייה) ומשפחתה ובית הכנסת. את הכל לקחו,



חמי רודנה. על שם סבא חיים צילום: מוטי מילרוד



אבא אחימאיה. סכסוך נדל"ן צילום: לע"מ



שמעון פרס. שורשים ביערות ביילורוסיה צילום: Dan Balilty / AP

שהאנגרים של הוצאת עיתון ושמירה על איזון כלכלי לא השתנו מאותם ימים. מרגולין התגלה כמנהל מצוין, שלא ויתר והמשיך להוציא את "הזמן" גם אחרי שנעצרה הזרמת הכספים מהאחווה באוסטריה, ואפילו אחרי שהעורך המייסד כ"ץ נידון לשנת מאסר בגלל סקופ גדול שנראה חתרני לשלטונות. "הזמן" כבר התקיים באמצעיו הוא, כתב כ"ץ. "כבר היה לו קהל של 8,000 מנויים". החדשות כללו דיווחים מרוסיה ומ"העולם" של אז - בעיקר מאירופה - ודיווחים "מענייני היהודים": פוגרומים, עלילות דם, גירוש מהבית, פעילות ציונית. כשטולסטוי מת, הקדישו לו גיליון שלם. העברית, מיושנת מעט, נקראת בקלות גם היום.

החוקר הולצמן, שתיאר בהערכה רבה את הישגיו העיתונאיים והספרותיים של "הזמן" בראשית דרכו בוויילנה, כתב ששקיעתו היתה מהירה. היא נבעה מהאירועים הדרמטיים ברוסיה אחרי ההפסד במלחמה עם יפן ומהפכת 1905, שהפיחה תקוות-לרגע לפתיחות בממלכת הצאר שנכובו עם "הריאקציה" השמרנית. לדבריו, הצעירים היהודים שינו את טעמם ופנו אל המפלגות הסוציאליסטיות החדשות, שהיו מזהות עם תרבות היידיש, ואיתן פרחו גם הספרות והעיתונות ביידיש. "פרשת 'הזמן' מגלמת צומת דרכים דרמטי", כתב הולצמן. "ניתן לראות בה המחשה מרוכזת של רגע השיא ותחילת השקיעה של הספרות העברית במזרח אירופה, בימים שבהם הונחו היסודות לספרות העברית בארץ ישראל בימי העלייה השנייה. וילנה עצמה לא חזרה עוד להיות אתר משמעותי על מפת הספרות העברית, אבל עצם השהות בה באותה תקופת אביב

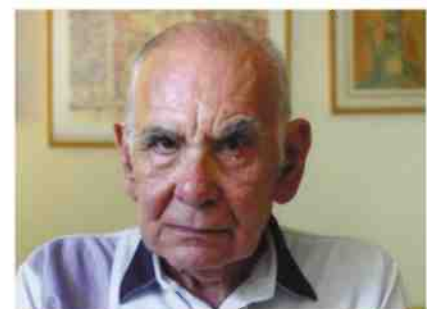


מרים ייבין. מכתב זועם



שלום עליכם. אורח הכבוד צילום: באדיבות מכון גנזים-אגודת הסופרים

בעיתון, אבל על יסודות אחרים ובתקציב יותר קטן". וזלמן שניאור זכר איך מרגולין השקיע את מרצו בהקטנת הוצאות, בקיצוץ שכר הסופרים ומשכורות העובדים ובמעבר לדפוס פולני שהיה זול יותר. "ברחו איש לעברו והוא נשאר לבדו על מדוכת התשבורת, עושה חיל ומתפלא, שאין בן אדם מודה עוד בחשבונותיו", כתב שניאור, שגם אחרי יותר מיובל שנים זכר במדויק את תעריפי הפריילנסרים של "הזמן": חדשות מתורגמות מעיתונים וממברקים - קופיקה אחת ושליש. פיליטונים ומאמרים - קופיקה ושבע עשיריות. סיפורים - שתי קופיקות ועשירייה אחת. שירים - שתי קופיקות וארבע עשיריות.



אריה סיון. השביל הנסתר צילום: דן קינן



חיים יוצמן. בין מינסק לפינסק צילום: מכון יוצמן למדע